

UDK:94(574)

Bekjon QURBONOV,

Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti O'quv-uslubiy bo'lim uslubchisi

ORCID: 0000-0003-4555-6937

E-mail: bekjon@oliymahad.uz

Islomshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) M.Erkayev taqrizi asosida

MUSTAQILLIK DAVRIDA QOZOG'ISTON MUSULMONLARI IDORASI FAOLIYATI TARIXI

Аннотация

Qozog'iston musulmonlari idorasi dastlab, bosh qarorgohi Toshkent shahrida joylashgan 1943-yilda tashkil etilgan O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasi (SADUM) tarkibidagi hududiy muftiyat (vakolatxona) bo'lib, Qozog'iston muftiyati deb nomlangan. Ushbu diniy boshqarma tarkibidan birinchi bo'lib 1990-yilda Qozog'iston ajralib chiqib, Qozog'iston musulmonlari idorasi tashkil topgan. U mamlakatdagi nufuzi yuksak, nodavlat notijorat tashkilotdir. Mustaqillik yillarida diniy idorani navbatma-navbat 5 nafat muftiy idora etib, xalq va jamiyatga xizmat etdi.

Kalit so'zlar: Qozog'iston musulmonlari idorasi, O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasi, Ratbek Nisanbayev, Abdusattor Derbisali, Erjan Mayamero, Serikboy Oraz, Navro'zbay Otpenov, Nur-Mubarak universiteti.

ИСТОРИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ МУСУЛЬМАН КАЗАХСТАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация

Управление мусульман Казахстана первоначально представляло собой региональный муфтият (отдел) в составе Духовного управления мусульман Средней Азии и Казахстана (САДУМ), основанного в 1943 году со штаб-квартирой в Ташкенте, и называлось Муфтиятом Казахстана. В 1990 году Казахстан первым вышел из структуры этого религиозного управления и было создано Управление мусульман Казахстана. Это неправительственная некоммерческая организация с высокой репутацией в стране. За годы независимости он служил народу и обществу, исполняя религиозную должность пять раз подряд муфтием.

Ключевые слова: Управление мусульман Казахстана, Духовное управление мусульман Средней Азии и Казахстана, Ратбек Нисанбаев, Абдусаттор Дербисали, Ержан Маямеров, Серикбой Ораз, Наврузбай Отпенев, Университет Нур-Мубарак.

HISTORY OF THE ACTIVITY OF THE MUSLIM BOARD OF KAZAKHSTAN IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Annotation

The Muslim Board of Kazakhstan was originally a regional muftiyat (office) within the Religious Administration of Muslims of Central Asia and Kazakhstan (SADUM), which was founded in 1943 with its headquarters in Tashkent, and was called Muftiyat of Kazakhstan. In 1990, Kazakhstan was the first to separate from the structure of this religious administration, and the Muslim Board of Kazakhstan was established. It is a non-governmental non-profit organization with a high reputation in the country. During the years of independence, he served the people and society by serving the religious office for 5 consecutive muftis.

Key words: Muslim Board of Kazakhstan, Religious Administration of Muslims of Central Asia and Kazakhstan, Ratbek Nisanbayev, Abdusattor Derbisali, Erzhan Mayamero, Serikboy Oraz, Navruzbay Otpenov, Nur-Mubarak University.

Kirish. 1941 yilda Sovet davlati II Jahon urushiga kirgandan keyin ittifoq hududida dinga va dindorlarga munosabat o'zgardi, xususan, musulmonlarga munosabat yangicha tus oldi. Umuman olganda, din Sovet davlatiga bostirib kirgan fashist Germaniyasi uchun ham, o'z yeri mudofaasiga shaylangan Sovet hukumati uchun ham g'oyaviy-mafkuraviy qurolga aylandi. Zero, fashistlar bu urushda qurol-yarog'ning o'zi yetarli bo'lmasligini yaxshi tushunganlari uchun kommunistik tuzum gegemonligi va ateistik siyosatini qoralash orqali ittifoq tarkibidagi turli millat va din vakillari orasida siyosiy tarqoqlikni yuzaga keltirishni ko'zladildilar. Sovet hukumati esa aksincha yo'l tutdi: dinga qarshi tazyiq o'tkazishni vaqtincha to'xtatish yoki yengillashtirish orqali turli millat va turli e'tiqoddagi xalqlarni fashist qo'shinlariga qarshi kurashishga jalb qilish muhimligini tezda tushunib yetdi. Shuningdek, dunyoda o'zini demokratiya uchun kurashuvchi davlat qilib ko'rsatadigan ittifoqchi AQSh va Angliya kabi davlatlarning ham undovi, qolaversa, aholini frontga keng ko'lamli jalb qilish maqsadida diniy siyosatni keskin yumshatishga majbur bo'ldi.

Ikkinchi jahon urushi ayni qizigan pallada sovet hukumati ittifoqchi mamlakatlarning ikkinchi frontni ochishiga muhtoj bo'ldi. Ammo G'arb davlatlari buning uchun bir nechta shart qo'yishgan edi. Shulardan biri - xalqqa diniy erkinlik berish edi. Sovet davlati rahbari I.V.Stalin britaniyalik mashhur din va jamoat arbobi, Jahon Tinchlik Kengashi a'zosi Xyulet Jonson bilan Moskvadagi uchrashuvlarida uning taklif va tavsiyalarini hisobga olib, fashizmga qarshi kurashda dindor kishilarning xalq orasidagi ta'sir kuchidan ham foydalanish maqsadida bu sohadagi ayovsizlik bilan amalga oshirilayotgan "diniy arboblarni qirib tashlash" siyosatini to'xtatishdan boshqa yo'li qolmadi [1].

1940 yillarda SSSR hukumati tarkibidagi avtonom birliklar hamda 6 ta sotsialistik respublika: Ozarbayjon, Turkmaniston, O'zbekiston, Qozog'iston, Tojikiston va Qirg'izistondagi musulmonlarni nazorat qilish hamda yo'naltirish maqsadida 4 ta diniy tashkilot tuzishga ruxsat bergan:

1. Bosh qarorgohi Boshqirdiston poytaxti Ufa shahrida joylashgan Rossiya va Sibir musulmonlari diniy boshqarmasi. (1920)

2. Bosh qarorgohi O'zbekiston poytaxti Toshkent shahrida joylashgan O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasi. (1943)

3. Bosh qarorgohi Dog'istonning Buynask shahrida joylashgan Shimoliy Kavkaz va Dog'iston musulmonlari diniy boshqarmasi. (1944)

4. Bosh qarorgohi Ozarbayjonning poytaxti Boku shahrida joylashgan Transkavkaz musulmonlari diniy boshqarmasi (1944)

Sovet davlati rahbari I. Stalin bunday qarorga kelishiga ikkinchi jahon urushi boshlanishi va xudosislar tuzumini tobora yolgizlashib qolayotganligi sabab bo'lgan [2: 10].

1943 yil 20 oktyabr kuni Toshkent shahrida mintaqaning ko'zga ko'ringan diniy arboblari ishtirokida bo'lib o'tgan qurultoy O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston hamda Turkmaniston musulmonlarini birlashtirgan O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasi (O'OQMDB) tashkil etilganligi to'g'risida qaror qabul qiladi. Boshqarma raisi, muftiy etib Eshon Boboxon ibn Abdulmajidxon saylanadi. Shu tariqa diniy boshqarma o'z faoliyatini boshlab, mintaqalarda qoziyot (vakillik idora)larini tashkil etib ularga ham qozi (rahbar)lar tayinlandi. Shu o'rinda Qozog'istonga ham qozi etib Qozon madrasasi bitiruvchisi, Olmaota shahri imomi Abdulg'affor Shamsiddinov tayinlanadi. 1952 yildan esa ushbu vazifani Saidvaqqos G'ilmoniy bajaradi. 1972-1979 yillarda Jakiya Baysenbayev qozilik qiladi. U diniy ta'limni Buxorodagi Mir Arab madrasasida keyin esa Suriyaning Damashq universitetida olgan. Qoziyotning so'nggi qozisi Ratbek Nisanbayev bo'ldi. [3: 44]

80 yillar oxiri – 90 yillar boshlari O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasi tarixida anchagina murakkab davr bo'ldi. Sovet davlati hali bo'linib ketmasidan respublikalardagi qoziyotlar o'z ishlarini mustaqil ravishda idora eta boshlagan edilar. 1990 yillardan o'zlarining mustaqil diniy idoralari tashkil etishgan. 1991 yil Sovet davlati parchalanganida unda 50 millionga yaqin musulmon aholi yashar edi [4: 249].

Asosiy qism. SSSR parchalanishga yuz tutgan bir pallada O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarma-sidan birinchi bo'lib 1990 yil 12 yanvarda Qozog'iston ajralib chiqib, nomini Qozog'iston musulmonlari idorasiga o'zgartirdi hamda Ratbek Nisanbayev idora raisi va muftiy etib saylanadi [5: 127].

Buxorodagi Mir Arab madrasasida 7 yillik ta'limdan keyin, 1964 yilda Buxoro pedagogika instituti va 1975 yilda Liviyadagi Bengazi universitetini tamomlagan muftiy R. Nisanbayev mamlakat prezidenti-ning diniy masalalarda eng ishongan kishisi edi. Muftiylik faoliyati davomida 60 dan ortiq davlatlarga rasmiy tashrifda bo'lib, hukumat rahbarlari bilan uchrashdi: Yosir Arofat (Falastin), Ayyub Xon (Pokiston), Husni Muborak (Misr), Muammar Kaddafi (Liviya), Muhammad Hasan II (Marokash), Turgut O'zel, Sulaymon Demirel (Turkiya) va Asqar Akaev (Qirg'iziston) shular jumlasidan [6: 166-171].

Muftiy Qur'oni karimni qozoq tiliga tarjima qildi. Minglab talabalarni xorijda ilm olib kelishiga yordam berdi. 1975 yilda Qozog'istonda 25 ta masjid bo'lgan bo'lsa, 1989 yil 59 ta, 1991 yil mustaqil bo'lganida 68 ta bo'ldi, 1997 yilda ularni soni 5500 gacha yetdi [7: 11].

90 yillarda qo'shni davlatlarda islom niqobiga berkingan siyosiy harakatlar sodir etayotgan tartibsizliklar Qozog'istonga tarqalib ketishining oldini olish maqsadida davlat muftiyat orqali avvaliga diniy-siyosiy tashkilotlarga a'zo bo'lish so'ngra rasmiy ruxsatsiz diniy kitoblarni tarqatish va diniy targ'ibot qilish taqiqlandi.

2000-yildan muftiy va idora raisi sifatida Abdusattor Derbisali faoliyat olib bora boshladi. Faoliyatini oliy ta'lim dargohida boshlagan muftiy A. Derbisali bunga qadar

Qozog'iston Fanlar akademiyasi professori, Qozog'istonning Saudiya Arabistoni Podshohligidagi elchixonasida mas'ul vazifalarda ham ishlagan. Muftiylik davrida butun diqqat e'tiborini xalqni va diniy xodimlarni ilmiy salohiyatni ko'tarishga qaratadi.

Misr prezidenti Husni Muborak va Qozog'iston prezidenti Nursulton Nazarboyev sharafiga nomlangan Nur-Muborak universitetini tezroq bitkazish masalasi bo'yicha harakat qilib, 1993 yilda Misr bilan hamkorlikda qurilishi boshlangan, 2001 yilda birinchi talabalar qabulini amalga oshirdi. Hozirda, universitet bitiruvchilari oliy diniy martabalarda faoliyat olib bormoqdalar. 2002 yili Islom taraqqiyoti banki ko'magida Imomlarni malakasini oshirish instituti ochildi. 2004 yilda mamlakatdagi masjid imom-xatiblarini imtixon asosida sinovdan o'tkazdi. Masjidlarda vazifasini loyiq bilan bajaradigan bilimli din xodimlari ishlashi kerakligini aytardi. Ko'plab buzg'unchi oqimlar ham aynan shu muftiy davrida rasman taqiqlandi. Jumladan, 2005-yilda Ostona sudi «Hizb ut-tahrir»ni rasman taqiqladi.

2007-2012 yillarda 9 ta madrasa va 1 ta qorilar tayyorlash markazi ochildi: 2007 yilda Ostona madrasasi, Chimkent madrasasi, 2008 yilda Shamalgan madrasasi, Ural madrasasi, Aktube madrasasi, Abu Bakir Siddiq madrasasi, 2009 yilda Abu Hanifa madrasasi, 2010 yilda Sariog'och madrasasi, Respublika qorilar tayyorlash markazi, 2012 yilda Hibatulloh Taroziy madrasasi shular jumlasidan.

Madrasalar soni va qamroviga qaramasdan, talab o'ta yuqori bo'lgani uchun talabalar Misrning Al-Azhar universitetiga, Pokiston va Turkiya madrasalarida tahsil olib kelishmoqda [8].

2013 yil muftiy etib Misrning Al-Azhar universiteti bitiruvchisi hamda Misr muftiyatining Fatvo bo'limida ikki yil tajriba o'ttirgan Erjan Mayamerov saylandi [9]. U ham diniy soha xodimlari salohiyatini ko'tarish payida ular bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotlar qilar, idora xodimi etikasi va imomlar imijini rivojlantirish to'g'risida qayg'urdi. Buning uchun bir necha marta respublika imomlar forumi o'tkazdi [6: 198].

Erjan Mayamerov muftiylikka kelgandan keyin diniy idora qoshida diniy-ma'rifiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi Qozog'istonning turli viloyatlaridan kelgan 30 nafar dinishunoslardan iborat axborot-targ'ibot guruhi tuzildi. 2013 yil dekabr oyi holatiga ko'ra, ushbu guruh 62 ta shahar, 122 ta tuman va 1456 ta qishloqda bo'lib, 200 ga yaqin oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalari hamda 1654 ta maktabda bo'lib targ'ibot va xalqni diniy savodxonligini ko'tarish uchun harakat qildi [10].

2017 yil Olmaota shahrida o'tkazilgan VIII qurultoyda o'z ixtiyoriga ko'ra vazifani boshqa nomzodga topshirilini so'ragan hamda Serikboy Oraz nomzodini taklif qilgan va bir ovozdan ma'qullangan. Erjan Mayamerovning o'zi Olmaotadagi «Nur-Muborak» universitetiga ishga o'tdi.

Qozog'istonning to'rtinchi muftiysi, Serikboy Oraz 1992 yilda Toshkentdagi qorilar tayyorlaydigan madrasani tamomlagan. 1992 yildan 1994 yilga qadar Misrdagi «Al-Azhar» universitetida o'qigan. 1995-1996-yillarda Pokistondagi Islomobod universitetida ta'lim olgan. 2016-yilda «Nur-Muborak» universitetini tamomladi. Turli yillarda u noib-imom, imom-xatib, institut rektori, prezident devonida va Qozog'iston Musulmonlari idorasida rahbar lavozimlarda ishlagan.

Serikboy Oraz qozoq tilida Qur'oni karimning 27-28-29-poralarini tafsir qilib, nashr ettirdi. Shuningdek, uning tashabbusi bilan savol-javob shaklidagi www.Fatua.kz fatvo platformasi ishga tushirildi [6: 200].

Qozog'iston musulmonlari idorasining amaldagi raisi, muftiy Navrozbay Otopenov 2020-yilda ushbu vazifaga saylab qo'yildi. U 1997-yilda Toshkent islom institutini, 2000-yilda Qozog'iston musulmonlari idorasi tasarrufidagi islom

institutini tamomlagan. 2009 yilda Misrda islomiy ilmlar bo'yicha malaka oshirgan.

2010 yilda Abay nomidagi Qozog'iston milliy universitetining magistratura bosqichini, 2017 yilda Nur-Muborak universitetining tayanch doktorantura bosqichini tamomlagan. Ko'p yilliy imomlik faoliyati tajribasiga ega N.Otpenov 2013-2018 yillarda muftiy noibi bo'lib faoliyat yuritgan.

2023 yilning 27 noyabr kuni Turkiy davlatlar tashkiloti musulmon diniy idoralari rahbarlarining IV yig'ilishi doirasida O'zbekiston musulmonlari idorasi raisi, muftiy Shayx Nuriddin Xoliqnazar hazratlari Qozog'iston musulmonlari idorasi raisi, muftiy Navro'zbay hoji janoblari bilan uchrashuv o'tkazdilar. Uchrashuvda O'zbekiston bilan Qozog'iston o'rtasidagi hamkorlik diniy-ma'rifiy jahhada ham izchil rivojlanib, xalqlarimiz o'rtasidagi birodarlikni yanada

mustahkamlanib borayotgani, ikki davlat rahbarlarining oqilona siyosati tufayli o'zaro munosabatlar yangi bosqichga ko'tarilgani, ikki davlat diniy idoralari hamkorligida amalga oshirilayotgan xayrli ishlar, mo'min-musulmonlarning diniy ehtiyojlarini qondirish, xususan birgalikda global fatvolarni ishlab chiqish, qardosh xalqlarning diniy ehtiyojlarini to'g'ri ta'minlash kabilarga ham alohida to'xtaldilar.

Xulosa va takliflar Hozirgi kunda idoraning qozoq, rus va arab tillarida faoliyat yurituvchi rasmiy sayti www.muftiyat.kz va fatvo sayti www.fatua.kz aholini dindan xabardor qilishda muhim onlayn manba hisoblanadi. So'ngi ma'lumotlarga qaraganda xalqning 70 foizi musulmon qatlam va shu qatlamning 70 foizi hanafiy mazhabiga amal qiladi [11]. Qozog'istonda 2800 ga yaqin masjid [12] faoliyat olib bormoqda. Qolaversa, 12 ta oliy va o'rta islom bilim yurtlarida 4 mindan ziyod talaba ta'lim olmoqda [13].

ADABIYOTLAR

1. Религиозные организации и Советское государство накануне Великой Отечественной войны. Москва: Церковно-научный центр «Православная Энциклопедия». 16.04.2009.
2. Саидқосимов С. Улуғ инсонлар маънавияти: Шамсиддинхон Бобохонов – жамоат арбоби, муфтий, дипломат, исломшунос ва арабшунос олим (1937-2003). Тошкент: Бактрия пресс, 2017.
3. Ғафуров У. Ўзбекистонда ислом таълим тизими: шонли тарих, истибодд зулмидан омон қолиш ва нурли истикбол. Тошкент: «Ғафур Ғулом» НМИУ, 2023.
4. Ю.А.Абрамова, А.В.Абрамов. Новейшая история России (1991-2006 гг). Москва: Практикум, 2007.
5. Преодолевая религиозное влияние ислама. Алма-Ата: «Казахстан».1990.
6. Серікбай қажы Ораз. Ұлы дала төсіндегі ислам. Астана: ДҰМ Қазақстана. 2018.
7. К.Смагулов. Современная религиозная ситуация в Казахстане. Религия и общество. 11/3. 2011.
8. Муфтий Ержан Маямеров: Ради благоденствия нашей страны мы должны быть сплоченными // Медина аль-Ислам. Центральная Азия : газета. — 2013. — Вып. №5 (140). 10.11.2014 г.
9. Бас мүфтидің жұмыс уақытынан тыс өмірі. — Muslim.kz, 21.02.2014.
10. Күлпара Жұмағали. Наша сила — в проповеди (казах.) = Біздің күшіміз — уағызда // «Түркістан» : газета. — Рауан, 06.12.2013 г.
11. Polina Viktorova, "How the Number of Believers Changed in Kazakhstan," Central Asian Bureau for Analytical Reporting, November 30, 2022.
12. Отчёт о религиозных объединениях на территории РК II квартал 2023 года. (www.gov.kz – hukumat veb-sayti)
13. Отчёт о духовных учебных заведениях в РК II квартал 2023 года. (www.gov.kz – hukumat veb-sayti)